

Проф. др Живомир МЛАДЕНОВИЋ

КЊАЗ НИКОЛА У ОЧИМА СИМЕ МАТАВУЉА

Симо Матавуљ је у Црној Гори провео безмало осам година, од своје 29. до 37. године. Успео је да се прилагоди цетињској средини, да стекне посебну наклоност књаза Николе и да га, у честим сусретима, ближе упозна као човека, владоаца и књижевног ствараоца. О томе је оставио значајна сведочанства у мемоарским делима *Биљешке једног њисца*¹ и *Десет година у Мавријанији*.² Ова сведочанства употпуњује његова преписка са присним пријатељима Лазом Томановићем, Јованом Грчићем и Миланом Савићем, као и са братом Ђуром.

1. Интересовање за књаза Николу и Црну Гору

Како истиче у *Биљешкама*, Матавуља је, док је, као наставник Поморске школе, живео у Херцег-Новом, очаравала близина Црне Горе. „У горњој Далмацији пише он бјеше она обожавана и у души призивана, али уз осјећање да је далеко и она и оно што би могла урадити; оvdје пак у Боци, као што мијене неба над Ловћеном правце утичу на вријеме у његову приморју, као што се дах његов без прекида дише, тако и дух с Цетиња запајаше сваки збор... Свака знатнија Књажева ријеч, одмах сјутрадан, ишла је од уста до уста.” Када је у мају 1875. године аустријски цар посетио Боку, сишао је књаз Никола у Котор да му се поклони. „Требало је видјети грају и метеж у народу – сећао се Матавуљ, – требало је разумјети значење простијех узвика: 'живио цар, живио књаз!' Требало је бројати којих је више, па да се не забораве ти призори.”³

Матавуљ није очекивао да ће на Цетињу проћи много боље од других који су тамо тражили уточиште и запослење. „Живећи осам година на граници црно-

¹ Симо Матавуљ, *Биљешке једног њисца*, Српска књижевна задруга, коло XIII, књ. 290, Београд, 1939.

² Симо Матавуљ, *Десет година у Мавријанији*, Сабрана дела, III, „Просвета”, Београд, 1953, стр. 7-156

³ С. Матавуљ, *Биљешке*, стр. 66, 71-72.

горској, у честим дотицајима са Црногорцима, и познавајући њихове главне одлике”, није понео „дјетињаста надања, као многи други, и млађи и старији, којима је послје због неостварења тијех надања, био загорчан живот”, већ је пошао да се привремено склони код својих, прожет осећањем да ће за кратко време бити гост, поневши тврду одлуку да буде „скроман, устрпљив и са малим задовољањем”.⁴

У недовршеним мемоарима *Десеј̄ љодина у Мавриј̄анији*, у којима је одступао од стварности једино у томе што је имена личности и називе места, установа и предела унеколико мењао, подробно је описао своје путовање од Котора до Цетиња и прво сналажење у Црној Гори. На путу је срео два сиромашно одевена Црногорца са војним одличјима на грудима. „По спољашности, узми само финије ткање, па тако се носи и њихов владар” – пише он. – Као год што су по телесној грађи и ношњи слични, тако су им заједничке и главне душевне одлике; владар и чобанин, од свију врлина највише цене јунаштво на бојишту” и најмилије су им похвале.⁵

Запазио је велико поверење које су Црногорци имали у мудрост и ратничке способности свога Књаза. При сусрету са неколицином њих окићених орденима, „један најлошије одевен”, који „на подераној капи имађаше металну официрску значку”, запитао га да ли ће Аустријанци савладати наше, па додао: „Е, неће Бог и вера! Док је нашега сокола књаза, то неће бити! Ми само чекамо да он нареди, па да видиш! У здравље његово, не бој се!” Затим се упознао са брзоногим поштоношом. На питање откад је поштар, одговорио је: „Откад је постао наш данашњи књаз Никола Мирков, наш господар, Бог да га поживи и уздржи”, скинувши при томе капу. Матавуљ је запазио, да се „готово свака ситуација доводи правце у везу са господаром земље”.⁶

2. Први сусрећи са књазом Николом

Када је, сутрадан по доласку на Цетиње, пошао улицом да разгледа место, наишао је на широк трг, на чијој је левој страни био двор, а према његовом улазу велико дрво обзидано каменим коломатом. Угледао је како се око појединих министара гомилају гологлави људи, који су дошли на „давију”, да би се посаветовали пре но што изиђу пред Књаза. Сви они, и други који су придолазили, збили су се под дрветом. Одједном је све то мноштво занемело. Из двора „изиде дичан, снажан човек, још млад, у китњастој црногорској ношњи, па застаде.

⁴ Наведено дело, стр. 83-84.

⁵ С. Матавуљ, *Десеј̄ љодина*, стр. 20-21.

⁶ Нав. дело, стр. 38-49.

На њему се беласаше као снег бела далматика, а на грудима блисташе златом везени грудњак... Гомила под дрветом разви се у шупље коло и једним махом све се главе приклонише, као класје ветром повијено. Кад Књаз стаде, почеше му редом прилазити и руку му љубити, најпре достојанственици па простији, редом. Кад се то сврши, он седе на колومات, а људи се наврсташе пред њим у полукруг." Матавуља је одушевило што је видео „оно о чему се причало да је бивало у старо време, да владалац дели правду своје народу под отвореним небом и, обично, под каквим дрветом”.⁷

Стево Чутурило, тадањи главни школски надзорник, напоменуо је Матавуљу да треба да има неку зараду, али да је ради тога потребно да му изради приступ Књазу. До тога је дошло неочекивано. „Упутисмо се кроз густе, неумитни дажд – сећао се Матавуљ, – Чутурило под кабаницом, а ја под штитом. Кад хтедосмо скренути на трг, наиђе из двора неки коњаник, – човек у црну огртачу на белом коњу, необично висок и крупан човек на необично велику коњу, који иђаше ко-раком. Чутурило стаде, брзо скиде капуљачу и капу и шапну: 'Књаз! Стој!' – Стадох и затворих штит, па и ја скидох капу. Треба ли да кажем колико се узрујах видећи да ће Књаз тик мимо нас? Како ли ми би кад он задржа коња испред нас! Нас двојица преклонисмо главе, а с коња затутњи крупан глас: 'Куд си пошао, Крајишнице?' – 'У манастир, ваша светлости, да походим његову светињу, владику.' Ућуташе. Стајах уштапљен, оборених очију, осећајући да ме два ока премеравају. Најпосле Књаз запита: 'А ко ти је то?' – Пропех се на прсте, не бих ли уснама досегао до његове руке. Видевши то, он спусти руку низа седло, те пољубих кожно рукавицу. – Чутурило укратко исприча ко сам, шта сам, зашто сам дошао на Цетиње. – 'Тако!' – рече Књаз гласом који показиваше да је изненађен. Па додаде оштро: 'Тако! И ти ћеш пустити човека да иде у свет, као гуска у маглу? Зар не знаш да Црногорци деле кору хлеба са онима који к њима притичу?!' – То рекав, тресну уздом, на што Бељац крочи... Чутурило заборави да покрије главу, а и ја да раширим штит, иако Књаз беше на педесет корака од нас, иако нам обојици цураше вода низ врат под кошуљу. Најпосле загледасмо се један у другога као људи у недоумици, после великог изненађења. Два три пута Чутурило мрдну обрвама и одмахну главом, па, пруживши ми руку, рече: „Нека ти је срећно! Е, ово ће се причати! Сам већ разумеш да је свршено, а ја ћу ти поручити кад устреба да дођеш к мени.”⁸

⁷ Нав. дело, стр. 67, 80, 83-84.

⁸ Нав. дело, стр. 103-110.

3. На дворском њоселу и у Великом суду

Када је тридесетог „хладног кишовитог вечера” седео „сетан и ломан у гостионичкој трепезарији поред њих десетак, такође снуждених”, ушао је перјаник и саопштио му да „његова светлост Књаз заповеда” да дође у двор. Пошао је узбуђен. Ноге су му клецале док се пео уз камене степенице у ходник. Ушао је у дворницу пуну људи, јако осветљену и загрејану ватром која је пламтела у дну. На средини дворнице био је велики билијар, а наоколо, дуж зидова, дивани. Било је око четрдесет људи. Упутио се ка оцаклији близу које је седео Књаз. „Лако га је било уочити. Сви сеђаху гологлави, а он са капом на глави. Око њега беше слободна простора; пред њим столић, на коме гораху две свеће”. Кад се примакао, опазио је „да у руци држи велике машице, којима понекад царка ватру, а лева му рука почиваше слободна на столу”. Не знајући шта ће, Матавуљ погледа Чутурилу, који му даде знак да пољуби књажеву руку, па да се натрашке повуче. Поступио је тако, а затим пришао Чутурилу. Када му се пожалио да се Књаз није померио нити га погледао, овај му је одвратио: „Мислиш?! Види тај најбоље, брајко мој, баш онда кад се нама чини да не види ништа!”⁹

Пошто је ударио јако дланом о длан, Књаз је дозвоа перјаника и наредио му да позове Ровинског. Уто је најављен долазак Кнегиње. „Врата се отворише. Књаз баци машице, скиде капу и устаде”. Ушла је Кнегиња са два сина – наследником Данилом, коме је било десет година и кнежевићем Мирком, који је имао једва четири, а за њима су ушле три кнегињице, већ све три удаваче. Кнегиња је села поред Књаза, рекавши: ’Ево, дођосмо и ми на поседок, ако нас примате.’ – ’ Добро сте ни дошли ’ – прихвати Књаз... Мило нам је веома, а што нећемо пушити док сте ви овде, то ништа не чини, биће нам слађе пошто ви одете.’ – Када је Кнегиња с децом изишла, Књаз удари трипут дланом о длан, нашто се отворе врата оцаклије и момци унесу на послужавницима „скленице вина, чаше, цигарете, кафе, ликера”. Пошто се први послужи, он запали цигарету и понуди остале да пуше. Дигао се жагор, „уз куцање чаша и гласно смејање, све док се дим није почео разређивати”.¹⁰

Књаз је затим позвао Чутурилу да каже што је двапут узалудно покушавао; овај је рекао: „Молим понизно, не само у своје име, него, уверен сам, у име све присутне господе, да нам се и вечерас чита ваше ново, бесмртно песничко дело!” – О-хо! – учини Књаз, – не волим крупне речи, ’бесмртно’?! Полако, дете! „Када су га и други почели за то молити, упитао је за мишљење Ровинског, а овај је одговорио да се слаже са осталима. Матавуљ је претрнуо када се књажев

⁹ *Нав. дело.* стр. 114-117.

¹⁰ *Нав. дело,* стр. 118-120.

поглед неколико тренутака зауставио на њему, очекујући да ће му се обратити, али Књаз је отпочео разговор са младим командиром, који се збунио када му је затражио обавештење о сукобу због неке девојке. У паузи која је после тога настала, устао је војвода Врбица и поново замолио Књазу да чују његове „дивне стихове”. Књаз се и даље устезао да то допусти, пошто је било већ доцкан. Мислио је „да се сад мало игра карата, шаха, домина, билијара, шта ко милује, па да се иде на спавање”. Али, пошто су сви навалили, попустио је, напоменувши: „Па нека вам буде, најпослије! Али знајте да нема више од двадесет нових стихова, остало је старо, чули сте више пута!” Кад се показало да неки нису чули почетак, рекао је да се сили не може одолети, али је допустио да се онај ко није вољан слушати или који је то више пута чуо може удаљити.¹¹

Послије краћег одсуствовања, Књаз се поново вратио у дворницу. Сви су поустајали, али је он дао руком знак да седну, а сам је остао на ногама леђима окренут ватри. Старом председнику Великог суда, који се пренуо иза сна, довикнуо је: „Шта ти мало пре имаде да замериш мојој песми?” Председник, „који се више од свих достојанственика бојао господара (или се градио да га се боји)”, питао је запрепашћено: „Ја?!” – „Ма ти – потврди Књаз. – Мало пре кад ја изидох, и кад оно момче поче да чита, ти нешто замери!” Несрећни Председник раширио је руке и почео нешто да муца, али га Књаз прекиде питањем: „Јеси ли донео колико пара? Колико наполеона имаш при себи?” – „Паа... имам неколико, господару”, одговорио је стари, на што му је Књаз рекао: „Доборо, иди седи!” показавши главом „пут стола застрта зеленим застором”. Момци „унесоше карте, свеће, зделице за новац, ликер, цигарете”. Књаз је са друштвом отпочео партију карата, док је на другој страни настављено читање његове *Балканске царице*. Читање је завршено око два часа по поноћи. У један мах зачуло се књажево звиждукање – знак да губи. „Затим се заори смех и исмевање старога Председника Великог суда, а господар, већ весео, нагло усаде и примаче се осталима питајући: „Што сте се тако смрзли? Како вам се свиђа та моја работа?”, па је, не сачекавши одговор, пружио руку на целивање, допустио осталима да оду пошто се послуже пићем, па се вратио играчима. Ускоро је нагло устао, назвао лаку ноћ и отишао. Сазнало се да је Председник Великог суда добио око педесет златника, а да је сам Књаз изгубио око тридесет.¹²

Кад му је сутрадан дошао акт о постављењу за професора Гимназије, Матавуљ је отишао војводи Церовићу, заступнику министра просвете, и питао га да ли треба да захвали Књазу, а он му одговори: „Разуме се! Али не да тражиш аудијенцију, него кад буде под дрветом, приступи му, онако по нашки и реци

¹¹ *Нав. дело*, стр. 122-126.

¹² *Нав. дело*, стр. 130-133.

му: 'Хвала ти, господару, на хлебу који си ми дао!' Јер, иако ниси Црногорац, у нашој си служби." – Ускоро затим Матавуљу се опет пружила прилика да види Књаза из непосредне близине, у Великом суду, који се налазио у Биљарди, где су била сва надлештва. Прогурао се кроз гомилу људи до улазних врата и за- стао угледавши Књаза. „Сеђаше на једној обичној дрвеној столици, руке спу- стио низа се, а ногу пребацио преко ноге. За њим се укрутила четири перјаника. Десно од њега стајаху два сељака. У дну собе, за дугачким столом, сеђаше шест великих судија; иза њих секретар, иза њега на крајевима писари. Разабрах да се она двојица сељака парниче око граница земаља, или око потрице. И судије кад прављаху питања, и они кад одговараху, обраћаху очи на Књаза. Он је подуже седео у истом положају, замишљен". Кад је одједном устао, Матавуљ се укло- нио. „За дивно чудо, тога једног тренутка – пише Матавуљ, – добро уочих оби- чаје и телесне одлике књажеве. Иако сам га виђао најмање двадесет пута и јед- ну целу ноћ проведох у његовој близини! Тада, при јакој дневној светлости, (а доиста зависило је и од расположења, јер га тада први пут замотрих у потпуној слободи, са потпуним уверењем да нам се погледи не могу сукобити). Био је виши и шири од перјаника (који су зацело бирани момци), прилично трбушаст, широких кукова, мало кривих ногу, црвених и мрких образа, очију крупних, црних, необично живих. Врат и мишице имађаше баш атлетске. Сав скупа чи- нио је утисак да је један од најјачих Црногораца! И помишљах: велики трбух знак је господства, а владар првобитних ратничких народа треба да је и телесно надмоћнији од својих поданика!"¹³

Матавуљу је – како пише при крају ових својих мемоара – било још преоста- ло да изађе пред Књаза и захвали му за службу, али он, лако назебао, није из двора излазио читаву недељу дана.¹⁴

4. У служби и милосџи књаза Николе

Француски језик, који је Матавуљ предавао, био је ђацима омиљен предмет, те му није било тешко да за кратко време постигне знатан успех. Књаз, који је контролисао и друге јавне послове, почео је чешће свраћати на његове часове и хвалити га. Септембра 1882. године поверио му да четири ђака одведе у Војну академију, а једног војника из племена Куча у Подофицирску школу у Милано, а три ђака у Лицеј „Луј Велики" у Париз. На железничкој станици у Небрежини, у Италији, укрстили су се са возом из Беча, из чијег вагона је про- молио главу књаз Никола, који се враћао из Русије, и запитао га: „А јеси ли по-

¹³ Нав. дело, стр. 136, 139-144.

¹⁴ Нав. дело, стр. 155-156.

вео ту ђецу са срећом?” – „Јесам, господару!” – „А јесу ли здрава ђеца?” Куч је стао испред њега и повикао: „Јесмо, господару, у твоје здравље, сви здрави ка’ трјесови!” Књаз га прекине и упита Матавуља: „Је ли дажђело у нас оввијех да-на?” – „Не знам, господару”, одговорио је овај. „Како да не знаш!” рекао је он мало љутито, на што је војвода Станко Радоњић приметио: „Стало је њему, господару, хоће ли Црна Гора имати добру љетину, или неће! Њему је родило!” Матавуљу је било тешко што није могао извести Књазу о киши, а криво на војводу Радоњића због грубе и неправедне примедбе. „Ко не зна колико кише у Црној Гори треба – приметио је, – па да роди толико, колико се народ њен исхранити може само да половине зиме, тај не може појмити тежину тога питања и бригу владаочеву!”¹⁵

После повратка из Париза Књаз је Матавуља за успешно извршени задатак наградио са 60 форината и поставио га за главног школског назорника и за престолонаследничковог наставника, рекавши му: „Е, нека ти буде срећно и нека будем задовољан тобом посад као и досад!” Матавуљ се пондао да ће га ослободити часова у Гимназији, али он му је рекао: „Не вадим те ни из Гимназије, само, разумије се, смањиће ти се број часова! Хоћу да радиш колико год више можеш док си млад!”¹⁶

Матавуљ је уживао и посебно поверење књаза Николе. „Бијах на јутрењем школском часу у гимназији – пише он, – кад упаде у учионицу неки пејаник, сав узрујан, и рече ми: ’Зове ве господар горје, у Велики суд, ма одмах!’” Похитао је узрујан. У пространој дворници Великог суда затекао је необичан призор. „Сво Књаз за предсједничким столом и држи њеку књижицу. С обје му стране посједали министри, чланови Државног савјета и Великог суда... Само војвода и министар унутрашњих дјела Машо Врбица не сједи, него стоји, зелен у лицу и укоченим погледом гледа у собњи кут. „Књаз је прочитао неки члан Правилника Економског друштва и стао га тумачити тако да је то била оптужба председника друштва Врбице, па се окренуо присутнима и упитао: „Јели овако?” Сви су у један глас одговорили: „Тако је, господару:” Војвода Врбица „ни да мрдне собом, ни оком, него стоји као камени кип. Књаз чита други члан, и објашњава га и поставља питање и сачека једногласни одговор... Злосрећни војвода изгледаше сасвим као осуђеник, који очекује смртну казну, а који зна да му не би помогло ни правдање, ни мољење за милост.” Најзад, Књаз је спустио правилник, устао и рекао: „Пошто је војвода Врбица изгубио моје повјерење, он од данас престаје бити министар унутрашњих дјела, нити већ може бити икакав мој чиновник!” Врбица је пошао кући једва корачајући. „Мени се ражали – пише Матавуљ, – те уђох за

¹⁵ С. Матавуљ, Биљешке, стр. 94, 124, 133-135.

¹⁶ *Нав. дело*, стр. 168

њим. Он се једва спустио на столицу, и узео говорити: 'А виђе ли шта учини од мене?!' Бојећи се да му ова посета не нашкоди, Матавуљ је затим отишао и у двор. Затекао је Књаза „гдје хода горе-доље по оцаклији, врло узрујан”. Одобрено је његов поступак и упитао га шта мисли „о тој работи”. Одговорио је да се не усуђује „судити његова дјела”, али да му је „жао што је стари и вјерни слуга његова дома дочекао онако понижење”. Самом Матавуљу, који је био секретар Економског друштва, није се ништа догодило.¹⁷

Књаз је *Балканску царицу* претресао, мењајући и допуњујући извесне стихове, обично пред малим друштвом, у којем је био и Матавуљ. Одједном се повукао. Дознало се да драму прерађује. Када је почело њено поновно читање, проширен је круг читалаца и онима који нису имали право на примедбе. „Књаз је читао и устављао се докле би минула граја одобравања, па би читао даље”. Пошто је завршено читање коначно прерађене драме, предложено је да се изведе на позорници. Настала је поделе улога. При томе нико није хтео да игра слугу. Јавио се једини Матавуљ. Књаз је приметио: „Сви се отимате да играте господу и војнике, а слуге неће нико, и само Крајишник пристаје да представи једнога! А ко ће другога?” При томе је значајно погледао свога рођака Марка Петровића, који се радо прихватио такве улоге. После тога су подељене и остале. Међутим, Књаз се уозбиљио, позадуго упредао бркове и намрштено рекао: „И ви, збиља, мислите да бих ја допустио да један мој рођак, један мој ађутант, официри, професори, виши чиновници, буду комедијаши, па ма и у мојој драми!?” Попустио је када му је предочено да ће драму извести као чланови Читаонице, и то у добротворне сврхе. Одушевљен тим предлогом, обећао је да ће „на прољеће подићи велику зграду, у којој ће бити позориште, музеј и читаоница”, а председнику Читаонице Јовану Павловићу наложио је да набави штампарију у којој ће се штампати књижевни лист, на коме ће и сам сарађивати. „Ја сам вазда вјерова’ – додао је - да је перо силније него мач: да то нијесам вјерова’, не бих га се ни лаћа’.”¹⁸

Прва представа *Балканске царице* одржана је другога дана нове, 1884. године увече. Очекивана је са великим интересовањем. Књазу је било стало до тога хоће ли народ схватити поуке прошлости”. Код појединих мисли на које је полагао, први би закуцао сабљом, на што би плескање испунило дворану. „Сумњам да је у наше вријеме други који пјесник славио такву побједу – пише Матавуљ, – да је доживио такве тренутке, у којима душа цијеле гомиле тако потпуно вибрира с његовом заједно, у којима, међу мноштвом, нема других мисли ни осјећања.” – Уочи нове, 1885. године представа је одржана и у Подгорици. Допу-

¹⁷ *Нав. дело*, стр. 170-172.

¹⁸ *Нав. дело*, стр. 182, 200, 204-210.

товали су књажевим „вапорићем”. На подгоричкој скели дочекали су их грађани већином у турској ношњи. По оцени Јована Павловића, Матавуљ је улогу Ибраим-аге одиграо „са правом вјештачком прецизношћу”. „Зећански мухамедовци на први мах бјеху пренеражени, забезекнути, слушајући мене како слабо, заносно, величам Ислам пред господарем и већилима толиких краљева” – сећао се Матавуљ. – „А кад сам он, господар, и сви великаши стадоше одобравати моје ријечи, онда настаде прави лом, онда многе очи засузише”. Дошао је перјаник по њега, а он за њим, „онако у турској ношњи, са големом чалмом око главе”, пролазећи „кроз густе редове, сретан и праћен злим и милосним погледима, до књажеве трибине”. Књаз га је позвао да му „тобоже да упутства и за друге другове, у истини да покаже правовјернима” да се не сриди због његових речи. Када се враћао мухамеданци су кликтали, а један га загрлио.¹⁹

Матавуљ је прижељкивао да постане уредник „Гласа Црногорца”, али се, замењујући више пута уредника, уверио да тај посао није угодан. Књаз му је дао „кратко и јасно упутство” како да га уређује: „Пише што год хоћеш, само ни ријечи о Аустрији и Србији ни о српским стварима уопште”, додавши да треба да му доноси на преглед цио сложени текст.²⁰

На Цетињу је Матавуљ, под непосредним утицајем књаза Николе, отпочео свој приповедачки рад. Кад је једног јутра пошао на редовну дужност, Књаз, који је седео на тераси пред двором, позвао га к себи и дао му сиже за приповетку о томе како је Иван Црнојевић удао синовицу за слепог Стевана, сина Ђурђа Смедеревца. Наложито му да приповетку напише како најбоље уме, са описима и дијалозима, да не буде сухопарна”. Сутрадан је донео рукопис. Књаз „узе да чита пажљиво, врло пажљиво и неколико пута узвикну: *C'est pas mal!*’ Кад сврши, рече: *'C'est bien!*’ Збиља, имаш дара за ову врсту работе! А стихове, – јеси ли кад покушао писати стихове?’ – *'Јесам, али, канда, не иде!*’ одговорих смијући се. – *'Е, па његуј оно што ти иде од срца! Ће би на свијету могао наћи благодарнијег земљишта за причање, него што је Црна Гора? Она чека свога приповедача. Ја ти могу дати предмета, ако сам нијеси прибрао, а и за штампање, ако би саставио књигу, не мисли!’*” Кад му је рекао да на крају приповетке дода: „зато ће вјенчање њене свјетлости кнегињице Зорке са његовом свјетлошћу кнезом Петром Карађорђевићем бити на дан Мајке Ангелине, 30. јула”, Матавуљ се за тренутак изненадио и збунио, па се прибрао и честитао. Изненадио се и уредник „Гласа Црногорца”, коме је наложено да приповетку штампа уместо уводног чланка.²¹ Приповетка је имала великог одјека у српској и стра-

¹⁹ *Нав. дело*, стр. 213-214, 239, 243.

²⁰ *Нав. дело*, стр. 225-226.

²¹ Глас Црногорца, 1883, бр. 29.

ној штампи, највише због политичке тенденције, али Матавуљу није била драга управо због тога, а и зато што је, објављена анонимно, приписивана Књазу.²²

Јован Павловић је затражио од Матавуља за новопокрену часопис „Црногорку” приповетку из црногорског живота, напоменувши да од њега „и Књаз то очекује и да је испитљив” због те његове „књижевне работе”. Матавуљ се сетио друге теме коју му је сугериосао књаз Никола: о томе како је неки Чевљанин за време ратовања против Француза заробио „младог попа властелина” и како се овај снашао у црногорској средини. То је могао довести у везу са својим доласком у Црну Гору и сналажењем у њој и написао је приповетку, каснији роман, *Ускок Јанко*,²³ која се допала Књазу и већини читалаца, особито због верности типова и дијалекта.²⁴

Када је на Цетињу престао излазити књижевни часопис, Матавуљ је почео да негује кратку причу за подлистак дневних листова. То су биле махом приповетке анегдотског карактера, у којима је најчешће прослављан књаз Никола и његово мудро и праведно владање. У цртици *На Бадњи дан*²⁵ Књаз по међави улази у кућу двоје самохраних старих, чији су синови погинули у рату. „Човјек височији од врата, а мало ужи, стао на прагу. Бјеше струком завио главу до очију.” Заподене се разговор. Стари Ђикан се поноси синовима, који су јуначки пали „за Црну Гору и свога господара”. Тајанствени посетилац излети једним скоком да унесе бадњак, а Ђикан се обрати жени: „Ма виђе ли ти стара... сјајне чизме до кољена, а гуњ му је бјељи од снијега?!” Гост крупним гласом честита: „На здравље ви Бадњи дан!” и разгрне струку. Ђикан позна Књаза и падне на колена, а овај га подигне говорећи: „Да, ја сам, не само господар, него и син обесињенијех и отац осиротелијех Црногораца!” и „испусти замућак дука-та”. У приповеци *Светија осветија*²⁶, Млади Мињо, осуђен на смрт зато што је прекршио заповест Књаза, одбија да бежи од његова „праведна суда”.

5. *Искушења Матавуљеве оданости и Књажеве наклоности*

Уколико је као писац постигао већи успех, Матавуљ је бивао незадовољнији својим положајем на Цетињу. „Ја сам ти сит и пресит живљења у Црној Гори – писао је брату 11. августа 1887. године, – све ме је жеља селити се одавде”.²⁷

²² С. Матавуљ, *Биљешке*, стр. 187-191.

²³ Црногорка, 1885, бр. 10-25 и Зета, 1885, бр. 1-20.

²⁴ С. Матавуљ, *Биљешке*, стр. 217-218, 259.

²⁵ Глас Црногорца, 1887, бр. 3.

²⁶ Српски лист (Задар), 1886.

²⁷ С. Матавуљ Ђ. Матавуљу 11. и 20. VIII 1887, *Писма С. Матавуља*, „Просвета”, 1956, стр. 37.

Њему је тада већ било обезбеђено запослење у Србији и ускоро је напустио Цетиње. Надао се да ће живети у културнијој средини него што је била цетињска, а добио је место у гимназији у забаченом Зајечару. Разочаран новом средином и условима живота и рада у њој, упутио је препокорно писмо књазу Николи, молећи га да га опет прими под своје окриље. У писму од 11. октобра исте године преклињао је пријатеља Томановића: „Трчи, Лазаре, на Цетиње и предај ово приложено писмо Господару у руке! Ма какав те посао везивао, ма какво вријеме или твоје расположење било, потрчи одмах!! Не казуј *никоме, никоме, никоме* (без изузетка), нити шиљи другога, но ти предај у руке, па и сам се моли за мене, ако га не дирну моје ријечи. Већ разумијеш да је молба да ми опрости.”²⁸

Књаз Никола је опростио Матавуљу, не само што му је годило његово претпостављање Црне Горе Србији него и зато што му је био потребан као наставник синовима Данилу и Мирку. Срдачно га дочекао у Бару. „Примио ме као да смо се синоћ растали – јавио је Томановићу. – Задржао ме двије уре у разговору. Рече ми: ’Кам у море’ и ’ти си мој’ ... Шалио се и задијевао ме. Читао ми нека нова сочиненија, итд., еле, као да се синоћ растадосмо”. Када му је јављено да је поново успостављен за учитеља Наследнику, отишао је у двор и пољубио Књазу руку. „Био сам веома дирнут – јавио је Томановићу. – Он бијаше тако весео каквог га не видјех одавна”.²⁹

Матавуљ је Милану Савићу 17. маја јавио да су „у гимназији сва мјеста заузета, а већ пола школске године” и да, сем четири часа недељно српског језика Наследнику, нема другог посла, те ће тако „моћи штогод израдити ово до јесени и послати нешто ’Стражилову’, нешто ’Јавору’”. У тако идеалним условима за књижевни рад Матавуљ је увелико отпочео да пише приповетку *Како је Цјевалица излијечио фра Брна*, која се поступно проширивала у роман *Бакоња фра Брне*. Међутим, после успостављања књижевних веза са београдским и новосадским пријатељима, њему је на Цетињу постало претесно, у несигурној дворској служби. „Мој драги Милане – исповедао се Савићу, – као што видиш, имам прилично лијепо мјесто, али да ми је имати мало прихода свога, или да је могуће зарађивати књижевним радом, пак да ми се скучити у Приморју, *анфиширао* бих се свакога положаја, па лијепо да ме поставе министром.”³⁰

После Престолонаследникова пунолетства, 17. јуна 1889. године, Матавуља је очекивао повратак у гимназију, што није желео, а није га више привлачило ни уређивање „Гласа Црногорца”, пошто се, замењујући Лазу Костића, уверио

²⁸ С. Матавуљ Л. Томановићу, 11. X 1887, *Писма*, стр. 118.

²⁹ Исти истоме, 27. II и 13. III 1888, *Писма*, стр. 120-121.

³⁰ С. Матавуљ М. Савићу, 17. V 1888, *Писма*, стр. 189-190.

да на том послу „човјеку не претјече времена за што друго”,³¹ па ни за књижевни рад. Поступно, али видљиво он је губио и милост књаза Николе, коме није било право што је напустио идеалистичко сликање Црне Горе и живота у њој, док је истовремено био на све већем гласу као реалистички сликар приморског живота. Међутим, Матавуљ је био одлучан да се при писању не повинује жељама књаза Николе. „Овдашња читалачка публика навикла је више на причање из небулнога свијета који не постоји” – жалио се 23. априла 1889. године Савићу. – „Ја сам овдје најмање уважен”. Међутим, напоменуо је да му то не смета: „Нека славна публика иде за нама, а не ми за њом”.³²

Иако је своје припреме за поновни одлазак из Црне Горе, како је писао Савићу, крио од Цетињана, књазу Николи није било тешко да за њих сазна, на првом месту од Томановића, коме се Матавуљ, као интимном пријатељу, свакако поверио, а који се, стекавши Књажеву милост и поверење „сасвим поцрногорчио”. Зато га није одликовао са другим јавним радницима те године и забранио му да преузме II збирку приповедака *Из Црне Горе и Приморја*, која је бесплатно штампана у Црногорској штампарији.³³

Како је јавио брату, Матавуљ је, кад му је из Београда стигао позив да дође пошто је добио службу, поднео 12. септембра 1889. године оставку на службу због „слабе плате и још слабијих изгледа за будућност”, док га у Београду чека „и боља плата и сигурна пензија”. Дао је до знања Књазу да би остао кад би се његово материјално стање поправило, на што му је одговорио, као увек, да ће бити задовољан ако се ослони на њега. Матавуљ је затим затражио да му плати што му је „дјецу учио”, а кад је он то одбио, свакако зато што је у то време примао плату за дужност у гимназији, где није имао часова, отишао је без опроштаја, оставивши писмо са наговештајем да зна којим ће начином наплатити свој труд. Брату, који се забринуо да у љутини не почне износити „свијету на видик оно што не треба износити”, одговорио је: „Мени је Црна Гора оно што ми је увијек била, тј. једна свијетла и света *идеја*, за коју бих готов увијек био живот прегорети. Према томе, и њезин владалац (као владалац) јест и остаје оно што се измијенити не може”, али је сматрао да „с њим не треба (у приватнијем пословима) имати обзира”. „Није он сиромаш – додао је. – Не лудуј, Ђуро! Он плаћа *кувару* по 20 наполеона мјесечно, а има свога иметка њеколико милиона”.³⁴

³¹ Исти истоме, 15. III 1889, *Писма*, стр. 202.

³² Исти истоме, 22. VI 1889, *Писма*, стр. 205

³³ Исти истоме, 15. VII 1889, *Писма*, стр. 208.

³⁴ С. Матавуљ Ђ. Матавуљу, 14. и 23. IX 1889, *Писма*, стр. 51, 52, 54-55.

После коначног напуштања Црне Горе Матавуљу није све пошло за руком онако како се надао и покајао се што је покварио односе са књазом Николом, који више није био вољан да му прашта. У једном писму Томановићу из 1892. године жалио се на материјалне тешкоће у које је запао због женине болести и молио га да уместо њега „пољуби руку Господару у знак захвале” за његов епски спев *Пјесник и вила* (Цетиње, 1892). Наговестио је да ће о школском распусту доћи на Цетиње и дати у штампу друго, допуњено издање *Ускока*,³⁵ али тамо роман није могао штампати, нити је од престолонаследника добио одобрење да му га посвети, мада је напоменуо да се, док је излазио у „Црногорци” и „Зети” допадао „Његовом Височанству Господару” и да су у њему „истакнуте оне особине духа и обичаја црногорскијех, које их одвајају од осталијех српскијех племена, које их управо узвишују над њима”.³⁶

У време када је почео да пише *Биљешке једног њисца и Десет љодина у Мавријанији* Матавуљ је још увек био у материјалној оскудици и рачунао је на помоћ књаз Николе. У писму Томановићу 23. јануара 1899. године жали се на бедне прилике у којима се налази, пошто је отпуштен из Пресбиороа, тако да му не преостаје друго него да оде у Загреб или у Бања Луку, где је као емигрант живео Машо Врбица,³⁷ али тиме није ништа постигао. У таквим околностима, зато што се надао побољшању односа са књазом Николом или што није желео да демантује раније похвално писање, писао је објективно и са симпатијама о њему. Када се по други пут, богато, оженио, те више није морао да очекује материјалну подршку од њега, нити му је опстанак зависио од књижевних хонорара, *Биљешке* је знатно скратио и на пречас довршио.

Сими Лукину Лазићу, пријатељу књаз Николе, Матавуљ је писао 13. јануара 1901. године: „Многима се свиђају оне 'биљешке' у *Лейџоису* али мени је *особићо мило* што се баш Вама допадају... Ви сте познати пријатељ црногорски. То сам и ја доказао да сам, тј. да љубим ону шаку јунака... Зар моје приче из Црне Горе нису прожете љубављу и зар нисам колико сам умео и могао, допринео да изнесем на видик њихове добре стране и страдања!?”³⁸ Било му је нарочито стало до тога да му не промакне што неповољно по књазу Николу. Шаљући уреднику „Летописа” Савићу рукопис VI главе, поручио му: „Читај пажљиво и видећеш да у *Биљешкама* нема ничега зазорног ономе горе, да су ту само догађаји, онако како су се рађали и како су у мојој глави утиске остављали; што је добро ја га износим са задовољством, а кад наиђе оно што је ружно,

³⁵ С. Матавуљ Л. Томановићу, 1882, *Писма*, стр. 121-122.

³⁶ С. Матавуљ Д. Петровићу, 29. IV 1892, *Писма*, стр. 395-396

³⁷ С. Матавуљ Л. Томановићу, 23. I 1899, *Писма*, стр. 122.

³⁸ С. Матавуљ С. Л. Лазићу, 13. I 1901, *Писма*, стр. 457-458

ја то не наглашавам, него брзо прелазим. Ипак, ја те овлашћујем да можеш изоставити где коју реч, само да не остави празнину”.³⁹

Prof. Živomir MLADENOVIĆ, D. Sc.

PRINCE NICHOLAS AND SIMO MATAVULJ

Résumé

Simo Matavulj, a storywriter, spent in Montenegro some eight years, during which he quite succeeded in finding his place in Cetinje and its social milieu, and gaining the Prince's friendship. Meeting him frequently, he was offered the opportunity to know him as a man, a sovereign and a writer, on which he left the evidence in his memoir works *Writs by a Writer* and *Ten Years in Mauritania*.

Matavulj was extremely impressed by a strong and imposing personality of Prince Nicholas: while riding, greeting the people, listening to his citizens and their pleas or sitting and behaving casually in an intimate court atmosphere. In a very refined and plastic manner, he dealt with his appearance while attentively observing the trial of Mašo Vrbica, a commander in chief, in the Great Court. Quite interesting are Matavulj's observations on how Prince Nicholas worked on restructuring and polishing his *The Tsarina of the Balkans*. Among few of his collaborators, Matavulj was on of them too, and of course, on his stature during its performance in Cetinje and Podgorica. It was under the direct influence by Prince Nicholas that Matavulj started his career of a storyteller, giving him an idea for his first story and a novel, under the title *Uskok*, promising him the possibility to be published free of charge. And, on the other hand, throughout Matavulj's stories, there are quite revelations about wisdom and righteousness of him as a ruler.

When finally acknowledged as a writer, Matavulj left for Serbia, hoping to find there better conditions for living and writing. Disappointed by his service in Zaječar, an isolated spot somewhere in Serbia, he asked Prince Nicholas to enable him to come back under his tutelage, again. And the Prince did so, as he needed him for his sons, as a teacher. However, upon leaving Montenegro at last and forever, and being brought to impoverishment, there was no willingness showed from the Prince's side to help him again. Under such circumstances, Matavulj started with his memoirs, telling us, among other things, an objective story of King Nicholas.

³⁹ С. Матавуљ М. Савићу, 1 III 1901, *Писма*, стр. 357-358.